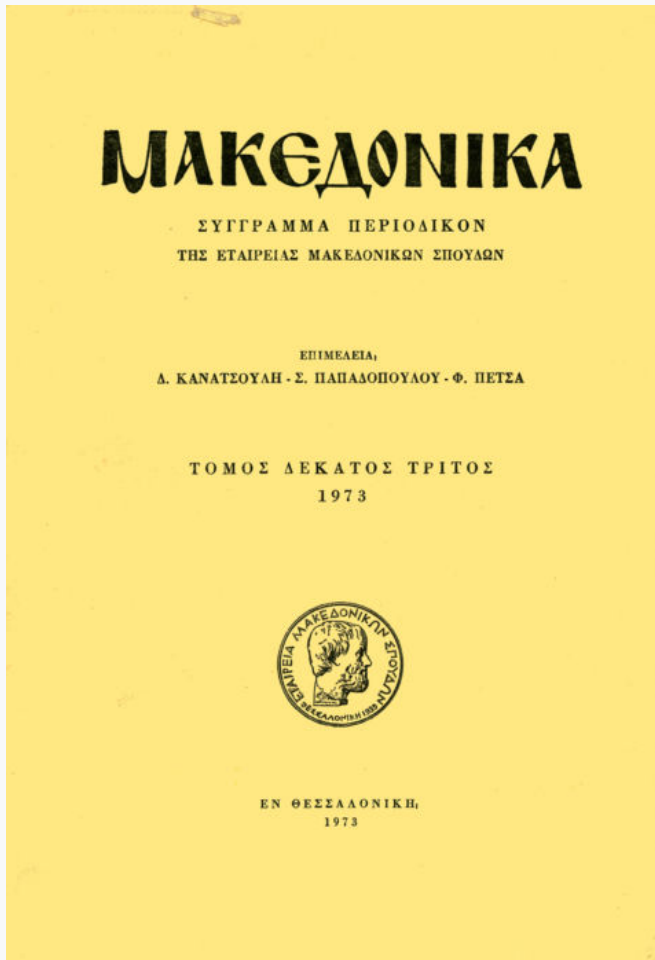

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Αι ξένοι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδο 1870-1912

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.928](https://doi.org/10.12681/makedonika.928)

Copyright © 2015, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1973). Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Αι ξένοι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδο 1870-1912. *Μακεδονικά*, 13(1), 478–481. <https://doi.org/10.12681/makedonika.928>

πομερές εὐρετήριον τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τὸ πλῆθος τῶν (22 ἐκτὸς κειμένου) εἰκότων, ἦτοι ἐπιγραμμάτων, πινάκων, ὄπλων, ἐγγράφων, ἐξωφύλλων βιβλίων κ.λ.

Συνεπῶς, ἡ μικρὰ ἀλλὰ περιεκτικὴ ἐργασία τοῦ κ. Βασ. Σαμπανοπούλου εἶναι ὅπως ἄλλωστε καὶ αἱ προηγούμεναι ἐργασίαι τοῦ ἀξιόλογου, διότι προσκομίζει καὶ χρησιμοποιεῖ ἐπιτυχῶς νέον ἀνεκδοτόν, ἀρχαιακὸν ὕλικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐξετάζει καὶ διαφωτίζει συγχρόνως καὶ γνωστά μὲν γεγονότα, πλὴν ὅμως ὑπὸ νέαν θεώρησιν, ἐνῶ ταυτοχρόνως παρέχει εἰς τὸν ἀνεπίδεικτον ἀναγνώστην τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν ἀφορμὴν διὰ μίαν ὀφέλιμον προσοικειώσιν τοῦ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς εὐάνδρου Κοζάνης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

Ἄ θ α ν α σ ί ο υ Α. Ἀ γ γ ε λ ο π ο ὐ λ ο υ, Αἱ ξένη προπαγάνδα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, (ἔκδ. Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. 137), Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 175.

Ἡ νέα ἐργασία τοῦ Ἄθων. Α. Ἀγγελόπουλου μᾶς παρουσιάζει νέα στοιχεῖα ὄχι μόνον γιὰ τὴν πολυπάθη περιοχὴ τοῦ Κιλίκης, ἀλλὰ γενικότερα πολλές ἄγνωστες πτυχὲς μιᾶς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ποῦ ὀδήγησε στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα. Μὲγα προτέρημα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν ἀρχαιακῶν πηγῶν. Ὁ συγγρ. χρησιμοποιεῖ στὸ βιβλίον του σειρὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων, μὲ τὰ ὁποῖα ἀνασταίνεται ἡ περίοδος 1870-1912. Σημειῶν ἔδω τις κυριότερες ἀρχαιακὰς πηγὰς ποῦ χρησιμοποίησε ὁ συγγρ.: ἀρχεῖο μητροπόλεως Βελιγραδίου, ἀρχεῖο I.M.X.A., ἀρχεῖο μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἀρχεῖο Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀνεκδοτὰ ἐγγραφα πρακτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τέλος ἐγγραφα ποῦ χρησιμοποίησε ὁ F. B r i d g e, Austrohungarian Documents relating to the Macedonian Struggle 1896-1916 (ἡ μελέτη αὕτη παραμένει ἀνεκδοτὴ). Πολύτιμη εἶναι ἡ προσφορὰ του στὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν σερβικῶν πηγῶν, τῶν ὁποίων εἶναι ἔμπειρος γνώστης καὶ πεπειραμένος ἐρευνητής¹.

Στὸ βιβλίον του αὐτὸ ὁ Ἄθ. Α. Ἀγγελόπουλος ἐρευνᾷ ἐδικὰ τὴ δράσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας², τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας³, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας⁴, τῶν Οὐνιτῶν,

1. Πρβλ. τίς μελέτες του «Τὸ ἐπισκοπικὸν ζήτημα Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ, «Μακεδονικά», τ. 10(1970), σ. 272-283, ὅπου χρησιμοποιοῦνται ἀνεκδοτὰ ἐγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν γιὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν διπλωματικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἑλληνοσερβικῶν σχέσεων στὰ χρόνια 1885-1912, Τ ο ὕ Ἰ δ ι ο υ, «The relations between the Ecumenical Patriarchate and the Church of Serbia during the period 1885-1912, «Balkan Studies», τ. 13¹ (1973), σ. 119-127.

2. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποῦ παρατηρεῖται, ὅπως εὐστοχα σημειῶναι ὁ συγγρ., μιὰ ἔντονη ἔθνη-κιστικὴ κίνησις στὰ Βαλκάνια, στὴν ὁποῖα πρῶτευσοντὰ ρόλο ἐπαίξαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὴν ἴδρυσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1870) καὶ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα.

3. Στὸν οἰκειὸ τόπον τοῦ βιβλίου (σ. 66) ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸ συγγρ. οἱ λόγοι τῆς ἀναπτύξεως τῆς σερβικῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν βιαιῶν βουλγαρικῶν μεθόδων, ὡς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

4. Βλ. J. R a d o n i ć, Rimska Kurija: Južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Beograd 1950 (Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Κουρία καὶ οἱ Νοτιοσλαβικὲς χῶρες ἀπὸ τὸ 16ο ὡς τὸ 19ο αἰῶνα).

ὡς ἐπίσης καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν (μὲ προέλευση κυρίως ἐξ Ἀμερικῆς) στὴν περιοχή Δοϊράνης-Γευγελῆς-Κιλίκις. Τὸ βουλγαρικό ζήτημα, γράφει ὁ Ἀθ. Α. Ἀγγελόπουλος, τὸ ἐκμεταλλεύθηκε καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία (ὄχι μόνον ἀλλὰ ἡ Ρωσία), ὡς καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς «μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν νὰ ἀποδυναμώσουν τὴν ἰσχὴν καὶ τὸ κύρος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ νὰ ἐδραιωθοῦν ἐνταῦθα, ὡς ἄλλα ὄργανα τῶν κρατῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐβοήθουν τὰς θρησκευτικὰς ταύτας κινήσεις πρὸς ἴδιον ὄφελος» (σ.12). Στὴν πίεση λοιπὸν αὐτὴν ποὺ ἄσκηον Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρωμαιοκαθολικοὶ, Οὐνίτες, Προτεστάντες, ἀλλὰ καὶ ἡ διπλωματία μερικῶν κρατῶν (Ρωσία, Ἀδστροουγγαρία) πᾶνω στὸ Μακεδονικὸ λαὸ—καὶ εἰδικότερα ἐπὶ τοῦ προκειμένου στὴν ἐπισκοπικὴ περιφέρεια Πολυανῆς, στὸ βορειότερο δηλ. τμήμα τῆς μητροπ. Θεσσαλονίκης—ἀντιδρῶν οἱ ἐλληνοορθόδοξοι κοινότητες μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐλληνικὴ αὐτὴ ἀντίδραση προβάλλει ἀνάγλυφον ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ συγγρ. καὶ τὰ ὁποῖα ἀναφέραμε παραπάνω ταπεινοί, ἀλλὰ φλογεροὶ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς, ἐπιτροποὶ ἐκκλησιῶν, ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, οἱ ἥρωικοὶ ἐκείνοι δάσκαλοι τῶν καταπιεζομένων χωριῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἅπλος κόσμος μαζὶ μὲ τὸν Πατριάρχη, τὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ τὸν ἐπίσκοπον Πολυανῆς ἐπικεφαλῆς ὀρθώνουν τὸ ἀνάστημά τους καὶ κρατοῦν τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν ἀλώβητη ἀπὸ τὴ ξένη προπαγάνδα. Ὅλος αὐτὸς ὁ ἀγὼνας ἀνασταίνεται ἀπὸ τὸ συγγρ. στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου (σσ. 5-16) ἀρχίζει τὸ Α΄ Κεφάλαιον μὲ τὸν τίτλον «Ἡ Προπαγάνδα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας», ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴ δράσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας στὴν κωμόπολιν τῆς Δοϊράνης (σσ. 19-31), στὰ χωριά Ποταρὸς (σημ. Δροσάτο, βλ. σσ. 31-33), Φούρκα (σσ. 33-34), στὸν κατὰ Γευγελῆς καὶ συγκεκριμέναν στὶς κομπολόις Βογδάντσα (σσ. 36-39), Γκίρτσιστα (σσ. 39-41), Μπγοροδίτσα (σσ. 41-43), Ματιέκοβο (σημ. Εὔζωνοι, σσ. 43-47), Καρασουλὶ (σημ. Πολύκαстро, σσ. 47-48). Παρακάτω ἐξετάζεται ἡ δράσις τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας στὸν κατὰ Ἀβρὲ Ἰσάρ ποὺ γιὰ διαφόρους λόγους (ποὺ ἐκτίθενται στὶς σσ. 49-51) ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα εἶχε ἀρκετὰς ἐπιτυχίας. Ὅμως καὶ ἐδῶ ἀγωνίστηκαν οἱ ἐλληνικὲς κοινότητες γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Οἱ Κοινότητες αὐτὲς «εἶτε μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως παρέμειναν ἐλληνικαί, εἶτε διὰ τῆς βίας ἐδέχθησαν φαινομενικῶς τὸ Σχίσμα καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλώσουν τὰ ἄληθῆ αὐτῶν θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα αἰσθήματα, εἶναι εἰς τὸ Κιλίκις καὶ τὰ χωρία Καλλίνοβον, Κιληνδὴρ (σημ. Καλινδρία), Κάτω Θεοδωράκιον (σημ. Κάτω Θεοδωρακάκιον), βορείως τοῦ Κιλίκις, Ἀμάτοβον (σημ. Ἀσπρος), Βαρδαρόφτσα (σημ. Ἀξιοχώριον), Σαρί Παζάρ (σημ. Ἀνοφούτον), Γιαγκζίλάρ (σημ. Σουλκερατιά), νοτίως καὶ τὸ Μίροβον, (σημ. Ἑλληνικόν) ἀνατολ. τῆς ἰδίας πόλεως. Στὶς σσ. 49-64 ἐκτίθενται οἱ προπαγανδιστικὲς ἐνέργειαι τῶν βουλγάρων σχισμαστικῶν στὰ χωριά αὐτὰ τῆς ἐπισκοπῆς Πολυανῆς, ποὺ εἶχαν σκοπὸ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα, τὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς ἐπιτρόπους, τοὺς δασκάλους, τοὺς ἀπλοὺς πολῖτες καὶ οἱ,τιδήποτε ἄλλο εἶχε σχέση μὲ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Καλὰ ὀργανωμένη ἡ προπαγάνδα χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀθέμιτα, ἀλλὰ καὶ ἐγκληματικὰ μέσα: προσεταιρισμὸς διὰ χρημάτων, ἐξαπάτησις διοικητικῶν ὀργάνων τῆς περιοχῆς, ἀπειλές, ἀναρχικὲς ἐκδηλώσεις, ἀκόμη καὶ δολοφονίαι¹. Ἐδῶ παρατίθενται καὶ οἱ τρόποι ἀντιδράσεως τῶν Ἑλλήνων (βλ. σσ. 49-64).

1. Γράφουν οἱ προσετοὶ τοῦ χωριοῦ Ἀνοφούτου (τ. Σαρί Παζάρ) μεταξύ ἄλλων: «Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κομιτατζήδων οἵτινες ὡς δῆμοι ἐπαυλὸν τὰ ξίφη καὶ φοβηθέντες εἶχον μὲν ἀποσπασθῆ, ὡς μὴ ὄφειλε, ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Ὀρθοδοξίας, παρακαλοῦμεν... ὅπως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν» σ. 59.

Τὸ Β' κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στὴ σερβικὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία, ὅπου παρουσιάζεται (κυρίως στὶς κωμολόγεις Δοϊράνης, Κιλκίς, Βογδάντης καὶ στὰ χωριά Ποταρός, Κάτω Θεοδωράκι, Στογιάκοβο καὶ Μπογορόδιτσα), δὲν μοιάζει μετὰ τὴ σκληρὴ καὶ βίαιη βουλγαρικὴ προπαγάνδα γιὰ δύο λόγους, κατὰ τὸ συγγρ.: «ἄφ' ἑνὸς μὲν δὲν εἶχε εὐρὴ λαϊκὸν ἔθρειασμα, ἐνταῦθα, ὃν μονίμως ὑπὸ τὸν κινδύνον τοῦ βίαιου ἐκβουλγαρισμοῦ, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἀνεγνώριζε ἐδὼ τὸ Οἰκουμένικὸν Πατριαρχεῖον ὡς ἀνωτάτην ἀρχήν, τὸν ὅποιον κατὰ βάσιν ἐσέβετε» (σ. 66). Ἐξετάζεται παρακάτω ἡ σερβικὴ προπαγάνδα στὴ Δοϊράνη καὶ περὶχωρα (σ. 67-74), στὴ Γευγελή καὶ εἰδικότερα στὴ Βογδάντσα, Στογιάκοβο, Μπογορόδιτσα (σ. 74-78), στὸ Κιλκίς (σ. 79), στὸ Κάτω Θεοδωράκι (σ. 81), πού ἀπέβλεπε στὴν ἀναγνώριση τῶν σερβικῶν κοινοτήτων καὶ σχολείων τῆς περιοχῆς ὡς καὶ στὴν ἐκλογή σέρβων κληρικῶν καὶ ἐπισκόπων μετὰ συστηματικὴ καὶ σταδιακὴ προβολὴ καὶ ἄλλων διεκδικήσεων (π.χ. «εἰσαγωγὴ ἐν τῇ ἱερᾷ Ἐκκλησίᾳ τῆς σλαβονικῆς γλώσσης», διδασκαλία σερβικῆς στὰ σχολεῖα κ.λ.). Ἡ σερβικὴ προπαγάνδα ὁμως δὲν μπόρεσε νὰ πετύχῃ στοὺς σκοποὺς τῆς καὶ ἐξαιτίας τῆς σθεναρῆς στάσης τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τῶν παντοειδῶν πιέσεων τῶν βουλγαροσχιματικῶν πού ἐπεδίωκαν μετὰ κάθε τρόπο τὸν ἐκβουλγαρισμὸ τοῦ σερβικοῦ στοιχείου.

Στὸ Γ' Κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ ἀνάμιξη τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν (σ. 85-106) καὶ πού ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶχε ἀντιμετωπιστῆ χάρις στὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀποτελεσματικά. Ἡ οὐνιτικὴ προπαγάνδα στὴν Πολυανή χωρίζεται σὲ τρεῖς φάσεις δράσεως (1859-1860 ἡ γένεση, 1877-1880 ἡ ἀνάπτυξη καὶ post 1894 ἡ ὀριστικὴ ἀποτυχία). Στὶς σελίδες πού ἀκολουθοῦν (87 κ.ἑ.) δημοσιεῦνται νέα ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ τὴ δράση τῶν Οὐνιτῶν (κυρίως τῶν Λαζαριστῶν) καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας πού ὑποβοηθεῖ ἡ ἀνώμαλη πολιτικὴ κατάσταση (πόλεμος 1877 καὶ 1878) καὶ ἡ ξένη διπλωματία. Ἡ οὐνιτικὴ προπαγάνδα καὶ ἡ δράση τῆς ἐξετάζεται κυρίως στὶς κωμολόγεις Δοϊράνης, Βογδάντσας, Κιλκισίου καὶ τὰ χωριά Γκίρτσιστα, Πάλιουρτσα, Στογιάκοβο, Μπογορόβιτσα, Μοράφτσα, Ρόσποβον, Κάτω Θεοδωράκι, Μελισσοурγεῖο κ.ἄ., ὅπου ἐκτίθενται οἱ γνωστοὶ τρόποι ἐνεργείας τῶν μισσιοναρίων (μεθοδικὴ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα, ἱατρικὴ περίθαλψη, χορήγηση διδασκτικῶν ἐγχειριδίων μετὰ καθολικὸ περιεχόμενον κ.λ.).

Μετὰ τὴν ἐξέταση τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ὁ συγγρ. περνᾷ στὴ δράση τῆς Προτεσταντικῆς Προπαγάνδας (σ. 106-111), στὰ κέντρα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξορμοῦσαν οἱ προτεστάντες ἱεραπόστολοι (κωμόπολι Μπάνσκο, ἐπαρχ. Ραζίουκίου, Θεσσαλονίκη, Ρέσση, Περλεπέ, Ἐδεσσα, Γιαννιτσά κ.λ.), στοὺς ἰδρυτὲς τῆς Haskell καὶ Housse, ὡς καὶ τὶς μεθόδους ἐνεργείας τους (σ. 109): ἴδρυση σχολείων, χορήγηση ἐντύπου ὑλικοῦ μετὰ προτεσταντικὸ περιεχόμενον κ.λ. Στὴ σ. 109 ὁ συγγρ. δέχεται τὴν ὑπαρξὴ καλῶς ὀργανωμένης προτεσταντικῆς κοινότητος στὴ Δοϊράνη καὶ σημειώνει τὴν ἀποτυχία δημιουργίας προτεσταντικῶν κοινοτήτων στὸ Κιλκίς (σ. 110) καὶ Γευγελή (σ. 111).

Ἀκολουθοῦν ἔπειτα τὰ Συμπεράσματα (σ. 112-114, 115-118 στὴν ἀγγλική), ὅπου γίνεται γενικὴ ἐπισκόπηση τοῦ ἀνθελληνικοῦ καὶ ἀντιπατριαρχικοῦ χαρακτῆρα τῆς ξένης προπαγάνδας, τῶν βίαιων καὶ εὐτελῶν μέσων τῶν Βουλγάρων πού τοὺς ὑποβοηθοῦσε ὁ ρωσικὸς πανσλαβισμὸς, ἡ διεθνὴς διπλωματία καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη. Γίνεται ἀκόμη λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καὶ συμβιβαστικὴ διευθέτηση τῶν προβλημάτων ἀνάμεσα στὴ σερ-

1. Τὰ ἴδια προβλήματα ἀντιμετώπιζαν καὶ οἱ ἑλληνικὲς Κοινότητες τῆς Διασπορᾶς ἀπὸ τὸ 1780 κ.ἑ., ὅπως στὴν Τεργέστη, στὸ Σεμλίνο, στὸ Novi-Sad κ.ἄ., βλ. Ἰωάννου Παπαδριανού-Vasilija Kolaković, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Κοινοτήτος τοῦ Σεμλίνου, «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 29-37.

βική καὶ ἑλληνική ἐκκλησία, γιὰ τὴν κυριαρχία τῶν ἑλληνοορθοδόξων κοινοτήτων στὴ Δοϊράνη-Γευγελή ὡς καὶ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ βία ἢ στὸ δέλεαρ. Ἐδῶ μάλιστα ἐπισημαίνεται ὁ μέγας ρόλος ποῦ ἔπαιξε ἡ μητρόπολη Θεσσαλονίκης στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ξενικῶν αὐτῶν ἐπιρροῶν. Κατόπιν (σ. 119-120) ἐκδίδονται ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἱερᾶς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (1870-1912), ὡς καὶ τρεῖς χάρτες τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως τοῦ σαντζακικοῦ Θεσσαλονίκης καὶ εἰδικότερα τῆς ἐπαρχίας Πολυανῆς· σημειώνονται μάλιστα τὰ χωριά, ὅπου ἔδρασαν οἱ ξενικὲς προπαγάνδες.

Ἀκολουθοῦν φωτογραφίες ἐκκλησιῶν ποῦ ἀναφέρθηκαν στὸ βιβλίον καὶ φωτοτυπίες ἐγγράφων καὶ στὸ τέλος παρατίθενται οἱ πηγές ποῦ ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ καὶ κατόπιν ἡ βιβλιογραφία, ἑλληνικὴ καὶ ξένη.

Ἐρχόμαστε τώρα νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καλὸ θὰ ἦταν στὴν ἐργασία τοῦ αὐτῆ ὁ Ἀθ. Α. Ἀγγελόπουλος νὰ ἐξέδιδε σὲ Παράρτημα μερικὰ ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἐγγραφα ποῦ χρησιμοποίησε καὶ δευτέρου νὰ ἐκμεταλλευόταν περισσότερο τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει (σ. 107 κ.ε.) γιὰ τὴν ἀμερικανικὴ προτεσταντικὴ δραστηριότητα.

Αὐτὰ ὅμως δὲν μειώνουν οὐτε στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐργασία ποῦ ρίχνει ἅπλετο φῶς στὴν Ἱστορία καὶ τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων στοὺς δύσκολους γιὰ τὴ Μακεδονία χρόνους, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εὐχαριστήσουμε τὸ συγγρ. γιὰ τὴν προσφορά τοῦ αὐτῆ.

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, vol. I, Historical Geography and Prehistory, Oxford, Clarendon Press, 1972, σελ. 443, μὲ 23 χάρτες καὶ 20 εἰκόνες.

Ὁ καθηγητὴς N. G. L. Hammond ἔχει προσφέρει ἤδη πολύτιμη συμβολὴ στὴν Ἑλληνικὴ Ἱστορία γενικότερα καὶ εἰδικὰ στὴν Ἱστορία καὶ Προϊστορία τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν γειτονικῶν τῆς περιοχῶν. Ἐξ ἄλλου ἔχει αὐτοψία τῶν περισσότερων τόπων τῆς Μακεδονίας, τὴν ὁποία περιῆλθε, ὅπως καὶ τὴν Ἠπειρο καὶ τοὺς γειτονικοὺς τόπους, ὅσο κανένας ἄλλος ἴσως. Ἦτο λοιπὸν ὁ ἀρμοδιώτερος νὰ γράψῃ τὸν πρῶτο τόμο τῆς τρίτομης Ἱστορίας τῆς Μακεδονίας, στὴν ὁποία συνεργάζεται μὲ τὸν καθηγητὴ G. T. Griffith.

Ὁ πρῶτος τόμος, ὁ μόνος ποῦ κυκλοφόρησε ἤδη, διαιρεῖται σὲ δύο Μέρη. Τὸ πρῶτο Μέρος (σελ. 1-211) πραγματεύεται τὴν Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, τὸ δευτέρου Μέρος (σελ. 213-441) τὴν Προϊστορία τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὅπως ἔχει ὀρισθῆ στὸ πρῶτο Μέρος «κατ' ἀπόφασιν», αὐθαίρετα, νομίζω.

Πρῶτο χρέος κάθε ἐρευνητοῦ εἶναι νὰ καθορίσῃ κάθε φορὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρεύνης του. Αὐτὴν τὴν ἀνάγκη ἀντιμετωπίζει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ καθηγητὴς Hammond καὶ, ἐν ὄψει τῶν δυσκολιῶν, ἀποφασίζει νὰ μὴ ὀρίσῃ τὴ Μακεδονία «as a political area but as a geographical entity». Αὐτὸ θὰ ταίριαζε σὲ κάθε ἀνάλογη περίπτωση. Δὲν εἶναι μόνον ἡ Μακεδονία, ποῦ παρουσιάζει πρόβλημα συνόρων. Ἡ παρατήρηση: «if we try to define Macedonia on political lines, we shall be chasing a chameleon through the centuries» (σελ. 3) ἰσχύει ἐξ Ἰσού γιὰ μέγα πλῆθος περιπτώσεων.

Κατὰ τὸν καθηγητὴ Hammond: «As a geographical entity Macedonia is best defined as the territory which is drained by the two great rivers, the Haliacmon and the Vardar, and their tributaries» (σελ. 3). Δὲν πρέπει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς στὸν κ. Hammond ὅτι τὰ watersheds δὲν χωρίζουν πάντοτε καὶ ὅτι τὰ βουνὰ συχνὰ ἐνώνουν. Ἐκεῖνος μᾶς τὸ ἐδίδαξε μὲ τὴ μελέτη του γιὰ τὴν Ἠπειρο.

Ἰσχυρότερη ἴσως θὰ εἶναι ἡ ἀντίρρηση τῶν ὀρθοδόξων ἱστορικῶν, ποῦ γνωρίζουν